

יחיעם פדן*

[נדפס בהארץ ספרים, גיל' 334 21.7]

רוב ספריו של אריך קסטנר נראים כרפורטז'ות, כיאה לעיתונאי ותיק: הסיפור מדויק ואמין, והגיבורים מתלבטים בבעיות אמיתיות. בהקדמה לפצפונת ואנטון (1931) כתב אפילו שמצא את הסיפור בידיעה קצרה בעיתון. גם כשכתב מהדמיון, עשה זאת (כמעט תמיד) באופן ראיסטי, למרבה הפרדוקס. משום כך נוטה הקורא להתעלם מגודלו הפיסי של האיש הקטן (1963) ולקרוא בסיפורו כדיווח אמיתי; בוודאי כך המעשייה עצרת החיות (1949), משל המנסה ללמד איך לטפל במשברים עולמיים ולמנוע מלחמות, הכתוב ממש ככרוניקה עיתונאית. האגדה שכתב קסטנר, והתגלגלה לפני כשנה, לא תורגמה, אבל לא אתפלא אם גם היא כתובה כך; לאחר הכול, טיפולו מחתול במגפיים משעשע כאילו התרחשה גם עלילה זו מתחת לחוטמו של העיתונאי שפנה לכתובת ספרי ילדים, וכך גם הסיפורים הידועים שעיבד, ובהם "מינכהויזן".

כמעט כל גיבוריו של העיתונאי הבורגני הוותיק קסטנר גדלים במשפחות טובות, רובן אמידות; על רקע זה יכולות אורה ולי לתכנן ולבצע את תכניתן באודה הכפולה (1949). מי שגורלם לא שפר – כמו אמיל, אנטון, ג'וני טרוץ או מרטין – משתדלים יותר, ומצליחים; הם נעזרים בחברים אמידים ואף הסביבה מסייעת להם. אין זה אומר שאינם סובלים מחרדות: באמיל והבלשים חולם הגיבור על שוטר הרודף אחריו מפני ש"השחית" פסל; בפצפונת ואנטון פוחד הנער המתאמץ לסייע בפרנסה מהמורה פְּרֶמֶזר; ומגיבורי הכיתה המעופפת – ג'וני ער בלילות, ומרטין בוכה לבדו, בשלג, מפני שהוריו אינם יכולים לשלם בעבור כרטיס רכבת. אבל אל דאגה! השוטר רק מחזר אחרי אמו של אמיל, פצפונת תדאג לפקוח את עיניו של מר ברמזר, רב-החובל יאמץ את ג'וני, ומנהל בית-הספר, יוסטוס הנערץ, ישלח את מרטין לבית הוריו כמתנת חג. כך או כך, איש מהם אינו מתעלף מרעב כמו רָמִי (הקטור מלו, כאין משפחה) או דייוויד קופרפילד (צ'רלס דיקנס), אינו מתגורר ברחוב כמו קאי וילדי "כף היד השחורה" (וולף דוריאן, הילד מהאגוז), ובוודאי חייו אינם בסכנה.

על רקע כפול זה כדאי לקרוא מחדש בספר הפנטסיה היחיד שכתב קסטנר, 35 במאי (1931), לרגל התרגום העכשווי המחזיר לו את השמות המקוריים: דני חזר להיות קונרד, הדוד סבוני נקרא רינגלהוט כמו בגרמנית, דובשני השמן – זיידלבוסט, רותי היא בבט, וחנניה ברוזי – קלמנס ופלברוך. מתחילת הספר בולטת הנטייה הבורגנית השבעה: קונרד חוזר מודאג מפני שהוטל עליו לכתוב חיבור על הים הדרומי, והוא מתקשה למצוא עליו פרטים באנציקלופדיה. הדוד ממהר להרגיע אותו, עוד לפני שמתבררת האפשרות להגיע לים הדרומי ולחזור משם באותו יום עצמו: אנחנו נראה למורה שלך ים דרומי שלא יממו אבותיו (בתרגומה של אלישבע קפלן, המתרגמת הראשונה של הספר, 1947; בנוסח החדש: אנחנו נגיש למורה שלך ים של מלים על הים הדרומי). ואכן, כדי שהחיבור יהיה ממקור ראשון, כיאות לעיתונאות במיטבה, נוסעים השניים לים הדרומי. למסע זה יכול לצאת רק מי שיש לו ארון מגולף עתיק, מהמאה ה-15 – וגם זה עניין של אמצעים. מעניין: קסטנר

הראליסט הקדים כמעט בעשרים שנה את ק"ס לואיס, ששלח את גיבוריו לנרניה באמצעות ארון חסר דופן אחורית. האם קרא לואיס בקסטנר? ספק: הביוגרפיה שכתב א"נ וילסון על לואיס מתעלמת, וב *Oxford Companion to Children's Literature* אין זכר ל35 במאי.

גם בפרקי המסע מבצבצת השקפת העולם הבורגנית: בטלנים שלא סיימו בית-ספר עממי הם בעליה של ממלכה שבה הם חיים בנעימים, ישנים ומתענגים על דמיונם, ומונעים את הכניסה מסתם עניים שבוודאי ירצו לעבוד, למרבה הזוועה; גיבורי מצודת העבר צופים בתחרויות או משחקים בחיילי עופרת; ובעיר האוטומטית אלקטרופוליס החשמל משחרר את בני-האדם מעבודה, הטלפונים הסלולריים פועלים (ב-1931!) והמכוניות נוסעות מעצמן. קסטנר הבורגני האופטימי מבטא את דעותיו בימלותיה של אזרחית בעיר החשמלית: כשקונרד אומר כי מי שלא עובד לא מרוויח כסף, ומי שלא מרוויח כסף מת מרעב – טוענת האשה, "אלה דעות מיושנות לגמרי... כל האנשים יכולים להשיג את הכול. שהרי האדמה והמכוונות מייצרים יותר ממה שאנחנו זקוקים לו. לא ידעתם את הדברים האלה?"

קסטנר האנושי, שאוזנו כרויה למצוקות – בעיקר של ילדים – מגלה את כוחו בפרק על העולם ההפוך: בפנטסיה של קסטנר מובאים לכאן הורים שפשעו נגד ילדיהם. "לא כל ההורים נחמדים, יש גם הורים רשעים מרושעים," מסבירה בבט, ילדה שקונרד מכיר; אם אינם מוכנים להשתנות, "ואם הם מענישים את ילדיהם על לא עוול בכפם או אפילו ממש מענים אותם – ויש גם מקרים כאלה – אז מביאים אותם לכאן ומחנכים אותם." איך? בשיטות נוקשות למדי: "אבא שלו [של ארתור] נועל אותו במרפסת למשך שעות, במיוחד כשירוד גשם. ואתם יודעים למה? רק בגלל שהוא חלש בחשבון. והוא הרי כל כך מתאמץ! ואז עומד ארתור על המרפסת ופוחד. ובוכה. וקופא. נעשה חיוור יותר וחולה יותר. וחשבון הוא בכלל כבר לא יודע מרוב פחד. אז אנחנו נועלים את האבא פה בחוץ על המרפסת, והאבא חייב לבכות וליילל. ואת זה נעשה עד שהוא יבין כמה הוא מענה את הבן שלו."

אבל תחילה מנסים במילים: המורה שואל את הקצב זוארטופף לגבי המכות על העורף, ומזכיר שאחד הילדים יסבול כל חייו מתוצאות המכות שקיבל בגלל סיבה פעוטה. ההורה הסורר אינו נרתע. "אלה הילדים הפרטיים שלי, וזה לא עניין של אף אחד מתי איפה ואיך אני מאלף אותם," הוא אומר. "בסך הכול אני מחשל את ילדי." בשלב הבא אומר המורה: "גם אנחנו נצטרך לחשל אותך. אנחנו לא עושים את זה ברצון, אבל אנחנו עומדים להצליף בך מכות לא אנושיות עד שתבין מה שעוללת." ארבעה נערים מגודלים גוררים את הקצב החוצה, והמורה מפרט: "על העורף!" הדוד סבור שמכות אינן שיטה, ובתשובה של בבט, כי רק כך אפשר, מהדהדים למרבה הצער דבריו של הקצב והורים כמוהו: "אני מכירה את הטיפוסים האלה."

שיאו של הסיפור, ושל המצאות הדמיון, מגיע רק כשקונרד ודודו חוצים את קו המשווה על גבו של סוס-הקרס השחור, נגרו קבלו. אחרי תזמורת החיות בניצוחה של גורילה, וקנגורו המשחקים בקלפים (זכרים) וסורגים (נקבות), מגיע העיקר: הפגישה עם פטרוזיליה, שאביה ראש שבט שחור ואמה ההולנדית עבדה ככתבנית בחווה לגידול פתיתי קוקוס (!), ולכן היא חצי שחורה וחצי לבנה – כלומר, גופה משובץ מעוינים שחורים ולבנים. האמירה של קסטנר בגנות הגזענות שצמחה בגרמניה, ובקרוב תאיים על העולם כולו, אינה מוסווית; אכן, אין פלא שספריו נשרפו בפומבי (1933) ושנעצר פעמיים בידי הנאצים (ב-1934 וב-1937). העולם

ההפוך (שבו ההורים הולכים לבית-הספר) והסיפור על פטרוזיליה מייצגים תחומים שקשה לטפל בהם באופן ראיסטי, ואילו כפנטסיה הם מתקבלים על דעתנו. פרט לשני הספרים על אמיל, תרגומי קסטנר נדחו עד לאחר מלחמת העולם השנייה. ייתכן שהמו"לים חששו כי הציבור בארץ-ישראל יבחל בספרות שנכתבה בגרמנית. את תרגומיה המצוינים של קפלן, בהתאם למה שהיה מקובל בשנות ה-40 וה-50, ערך אוריאל אופק בשלהי שנות ה-70. אופק התלבט מה לשמר ומה לשנות: למשל, חנניה ברוזי הפך אצלו להנס ברוזי (אצל דק זהו ופלברוך), ואת קוביות הסוכר אכל הסוס "ללא הפסקה" במקום "ללא הפוגה"; אבל כשהסוס, הדוד והאחיין משחקים ב"ספרן" ("רביעיות") – מחפש הדוד שם של מחזה שכתב מולייר גם אצל אופק, כמו אצל קפלן, כנראה משום שמולייר מוכר יותר מלסינג. אמנם, לשם כך מסתבך הסוס המלומד בסתירה כשהוא אומר: "מה שאתה מספר לנו אינו נשמע לי כקומדיה דווקא... 'החולה המדומה'." דק דבק בקסטנר לכל אורך התרגום: כך למדנו שלסינג, אשתו ובנו מתו בתוך זמן לא רב, וזו באמת לא קומדיה.

כמותית עשה אופק פשרות רבות עם התרגום של קפלן. עם זאת, הוא שינה לא מעט את התרגום הפיזי שלה. למשל, "הישר נוכח פניכם" הפך ל"המשיכו ישר קדימה", ו"נישן כמה הקפות" הפך ל"אני מציע שנישן כמה סיבובים". מבחינה זו דק אינו מחדש הרבה: "המשיכו ישר קדימה" ו"הכי טוב שנישן עכשיו סיבוב או שניים". שינוי מעניין התחולל בפרק על מצודת העבר: עם האופנות המשתנות התחלף אחד משחקני הטניס. יהודה הלוי של קפלן פינה את מקומו לטובת סרוונטס אצל אופק, בעוד שאצל דק זהו תיאודור קרנר, בוודאי כמו במקור – משורר גרמני לאומי, שאינו מוכר היום. אגב, **לפי קסטנר**, בתחרות הריצה למאה מטרים ניצח אלכסנדר הגדול את אכילס, וקבע שיא עולמי: 10.1 שניות. כזכור, חמש שנים אחרי שנדפס הספר שבר ג'סי אוואנס את שיא העולם בברלין, כשרץ מרחק זה ב-10 שניות, ואחרי עשרות שנים נשבר השיא עוד חמש פעמים והוא עומד היום על 9.79 שניות (מריוס גריין, 1999)!

למתרגם דק כמה המצאות לשוניות מבריקות, כמו "תמות נפשי עם לווייתנים" (עמ' 115), אבל גם אלוזיות פחות מתאימות (למתרגם), כמו "רוץ בן סוסי" שפוקד הדוד כאילו שהוא ביאליק (עמ' 103). לשון התרגום קולחת, והמעידות מעטות (כמו, "תאבוננו של הנער הלך", עמ' 119). ההחלטה בזכות הדבקות במקור, גם בשמות המשובצים בו, אינה פשוטה, ומשלמים עליה מחיר – אבל כך גם כשמחליטים לתרגם את השמות. ערכה של הדבקות הזאת שקול אפוא כנגד האבדה המתחייבת בשמות בעלי משמעות: למשל, הפרצוף החמוץ והממורמר של הקצב זאוארטופף, שזו משמעות שמו. על אבדה אחת אין ניחומים: כדי לכשף למען הדוד ואחינו את הארון המגולף, משמיע אביה של פטרוזיליה חרוזים, שאצל קפלן (ואופק) היו קסומים הרבה יותר: "חמישים פי שישה הם מאה פי שלושה, ולא כלום פי מאה הוא לא כלום. פלאים יעשה רק ילוד האישה אשר לא יתפלא על מאום" – טוב בעיני מהנוסח המדויק יותר לכאורה, "ארבע כפול שש הם שמונה כפול שלוש, ואפס יישאר אפס, כמה שתכפיל. פלאים מתרחשים, ולא רק בראש, למי שספק בקסמי לא מטיל." אבל מה הם הפרטים הקטנים האלה מול ההנאה הצרופה שבקריאת הספר הזה מחדש?

יחיעם פדן הוא מתרגם, עורך וחוקר ספרי ילדים.